

Gazdag László

Globalizáció, korszakváltás; és hazánk esélyei

*„Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindenik determinált.”*

József Attila: Esmélet

Védekezés, vagy alkalmazkodás?

„Korunk két legnagyobb találmánya a személyi számítógép és a McDonald's hamburger” (Henry Ergas, az OECD párizsi központjának vezető munkatársa).

Henry Ergas meglepő kijelentése arra vonatkozik hogy a földgolyót behálózó McDonald's hálózat bármely üzletében, bárhol, Aucklandtól kezdve Moszkván át New Yorkig azonos minőséget kap a vásárló. Ez a tény legalább olyan forradalmi eredmény, mint az atombomba, vagy az űrhajó, sőt, azoknál is fontosabb. Ergas itt a globalizáció lényegét ragadja meg!

A globalizáció korunk alapvető tendenciája, de egyben kihívása is, mind a nemzetek, államok, mind a kisebb közösségek, sőt, az egyének számára. A földgolyó összezsugorodott, a kapcsolatok sokrétűek és szerteágazóak, kivonni magát a hatások alól semmilyen rész (legyen az kormány, állam, nemzet, régió, vállalat, egyén stb.) sem tudja.

Egy magyar politikus nemrég azon kesergett, hogy „Budapestet ma nem az orosz tankok kerítik be, hanem a nagy multik bevásárló központjai. Tetszetős megfogalmazás, ám a szemléletmód, amit kifejezésre juttat, nemcsak avított, de veszélyes is. Ugyanis azt sugallja, hogy a nemzetnek, az országnak *védekeznie* kell a hatás ellen; hogy a globalizáció (mert hiszen arról van szó!) káros, kivédendő azaz *kivédhető* folyamat. Valójában a gazdasági, technikai fejlődés általános velejárója mindez, megpróbálni elzárkózni előle kifejezetten káros az elzárkózóra nézve, tehát az egyetlen ésszerű reagálási mód az *alkalmazkodás* lehet.

A globalizáció a nemzeteken, államokon túlnyúló megastruktúrák diadala a szűk nemzeti, állami és egyéb szintű partikularitások fölött, ám tévesen azonosítják sokan a folyamatot, mint olyat, ezen partikularitások – és a bennük hordozott érdekek és *értékek* – megsemmisítésével, vagy megsemmisülésével.

A globalizáció tudniillik jelentheti – és már kirajzolódik, hogy *jelenti is* – nemzeti, regionális, helyi kultúrák, érdekek kiterjesztését, magasabb szintre emelését, a világkultúrába és a globális értékrend-hálóba való beemelését. Ez azonban nagymértékben függ az adott kultúra és értékrend *hordozóinak* akaratától, tudatosan kialakított stratégiájától, vagy éppen mindezek hiányától.

Egészen konkrét példával illusztrálva: a McDonald's hamburger ma már Magyarországon 70%-ban magyar alapanyagot használ föl. Ezt növelni, a magyaros ízeket bevinni ebbe a nagy globális hamburgerbe; átvitt értelemben és konkrétan is; vagyis hogy New Yorktól kezdve Moszkván át, Londonig mindenütt jelen legyen a magyaros ízesítésű fasírt, a magyar pirospaprika; vagy nagy bevásárlóközpontok pultjain az originál csomagolású magyar bor stb., és erről tudjon is a vásárló, tehát legyen márka a magyar minőség, nos, ez például a globalizáció *előnyeinek* kiaknázása egy nemzet számára gazdasági téren!

A globalizáció egyben lehetőséget teremt a nemzeti, regionális és mikrokultúrák, illetve termékeik megjelenítésére, ismertté tételére, le-

gyen az gyulai kolbász, vagy magyar népviselet, Rubik-kocka, vagy Bartók zenéje.

Védekezés helyett tehát alkalmazkodni, a káros hatásokat *tudatosan* kiküszöbölni, ugyanakkor az előnyöket maximálisan kihasználni: csakis ez lehet a felzárkózás, vagy lépéstartás egyedül helyes stratégiája, netán a túlélés stratégiája. Az elzárkózás, a védekezés csak a lemaradás, a periférizálódás, „túlhalás” stratégiája lehet! Aki ezt nem érti meg, kiesik a fejlődés fő áramából.

Nagyon fontos hangsúlyozni azt, hogy *tudatos stratégiára* van szükség, legyen az kormány, nemzet, régió, vagy még kisebb egység. Ha ez hiányzik, akkor jelenti egy közösség számára a globalizáció a „coca-colonizációt”, a „hamburgerizálódást”, az amerikanizálódást, a kulturális fölordódást, az identitás elsorvadását.

A globalizáció és a globálproblémák gyökerei

Buday-Sántha Attila Környezetgazdálkodás c. művében (Akadémiai Kiadó, Budapest 1993.) kifejti a környezeti válság globálissá válásának különös okait a XX. században. Miután ez a gondolatmenet előzmények nélküli szakirodalomban, alaposabban is ki kívánom fejteni, a végén kicsit kiegészítve saját fejtegetéseimmel.

Buday-Sántha szerint a környezeti problémát kiéleződésének és globálissá szélesedésének alapvető oka a II. világháború utáni tudományos-technikai forradalom, amelynek egyik fő eleme a kőolaj alapvető energiahordozóvá válása. Kiepült az olcsó, és korlátlannak tűnő olaj kitermelési, szállítási, feldolgozási infrastruktúrája (lásd: olajvezetékek például!), amely jóval hatékonyabb volt a megelőző korszak (gőzgép) energetikai infrastruktúrájánál (kőszén). Ez a szállítás és közlekedés robbanásszerű fejlődéséhez vezetett, ami azt eredményezte, hogy a földgolyó összezsugorodott, és ezáltal a perifériák beléptek a nemzetközi munkamegosztásba, a maguk olcsó és korlátlan munkaerő tartaléka-

ikkal, és erre alapozva az olcsó és kimeríthetetlenek tűnő nyersanyag- és energiahordozó készleteikkel.

Beindult tehát az exponenciális gazdasági növekedés korszaka, input oldalról biztosítva ehhez az olcsó nyersanyagot és energiát, ami egyben melléktermékek hulladékká degradálásához is vezetett (túl olcsó volt a primer nyersanyag és energia), vagyis a „használd és dobd el” pazarló filozófiájához, hulladékkorszakhoz, és nem utolsósorban a globális elszennyeződéshez.

Buday-Sántha szerint a short-term (rövidtávú) szemlélet, az ágazat centrikus és főtermék centrikus fejlesztés vált meghatározóvá. Minden beruházási döntést ágazati szempontból optimalizáltak, figyelmen kívül hagyva a környezeti hatásokat; valamint csak a főtermék pályájára koncentráltak, „elfeledkezve” a melléktermékpályákról, amely pályák nem záródtak, nyíltak maradtak, és így melléktermékből értéktelen, sőt, környezetszennyező hulladék lett.

Ezt a gondolatmenetet csupán annyival egészíteném ki, hogy felfogásom szerint a tudományos-technikai forradalom nem rögtön a II. világháború után kezdődött, hanem három évtizeddel később, az 1970-es évek közepén, az olajválságot követően és egyben annak hatására.

A tudományos-technikai forradalmat ugyanis éppen a brain, a tudás, a kreativitás, az információ fő termelőerővé válása jellemzi, és ez csak az olajválságból kinövő általános energia-és nyersanyagválság nyomán következett be, éppen az olcsó nyersanyag és energia korának lezárultával. A gyárkémenes ipar leépülése, a fehérköpenyes, brain-igényes gazdaság fölépülése a tudományos-technikai forradalom legfőbb eredménye. Ma már nem az a nemzet él jobban, fejlődik gyorsabban, amelyik több acélt, cementet, szenet, autót stb. termel, hanem amelyik egységnyi idő alatt több információt gyűjt össze, dolgoz föl (manipulál) és alkalmaz az élet minél több területén. „Az információ kora” – mondjuk, halljuk gyakran de nem nagyon gondoljuk végig, hogy ez mit is jelent.

Az információrobbanás ehhez kevés! A megnövekedett információmennyiség kreatív (alkotó) fölhasználása a döntő! És persze ebből következően a humán tényező jobb megbecsülése.

Mi vezetett tehát az olcsó nyersanyag és energia korszakához, amely előidézte ugyan az exponenciális növekedést, de ugyanakkor kiélezte a globálproblémákat?

Egy kicsit korábbi időszakba kell visszamennünk, nagyjából a századfordulón (kb. 1880-1914 között) lezajlott *komplex technikai-technológiai forradalom* korába. Ennek főbb elemei nagyjából a következők: az elektromosság alkalmazásai (Edison villamos erőműve, izzólámpa, akkumulátor, generátor, elektromotor stb.), a vegyipar kezdetei (műanyagok, műtrágya), kép- és hangrögzítés, film, a távközlés forradalma (elektromos távíró, rádió telefon) és végül a legfontosabb talán: a belsőégésű motor (1884: Ottó-motor, 1886: Diesel-motor). E legutolsóként említett két találmány tette lehetővé az olaj bevonását az energetikába. És ne felejtsük el a futószalagot Ford gyárában 1912-ben (tömegtermelés, „taylorizmus”)! 1903-ban Észak-Karolina tengerparti homokdűnéiről 14 másodpercre a levegőbe emelkedik a Wright testvérek repülőgépe.

Azonban ennek a komplex technikai-technológiai forradalomnak a kifutását, „beérését” megzavarta a két világháború és közte az 1929-33-as nagy világválság. Gondoljuk csak meg, hogy igazán a háztartások tömeges gépesítése, rádióval, telefontal, tévével, autóval való ellátása csak a II. világháború után indulhatott meg.

Vannak akik az első atombombától (1945 június 16., Alomagordó, Új-Mexikói sivatag) számítják a tudományos-technikai forradalom kezdetét, mások az első számítógéptől (ENIAC, 1946), én azonban úgy gondolom, hogy e két esetben, sőt, a rakéatechnika esetében is (első szputnyik: 1957. október 4.) a háború és a hidegháború miatt előrehozott, tehát idő előtti fejlesztésekről vart szó, amelyek ugyan látványo-

sak, de nem befolyásolják alapvetően a *gazdasági fejlődés* mechanizmusait. Például nem módosítják az olcsó nyersanyag és energia korának jellemzőit, vagyis hogy a termelő ember sok tekintetben *alárendelt* szerepet játszik a gépi technikával szemben, afféle csavar a nagy gépezetben (ezt ragadja meg fantasztikus módon és zseniális iróniával Chaplin a „Modern idők”-ben!), hogy a gépi technika, a holt tőke az alapvető termelési tényező és nem a humán tényező (és ez a futószalag mellett robotként kapkodó munkások látványában manifesztálódik a legvégletesebben), hogy az extenzív erőforrások, tehát az olcsó nyersanyag és energia, valamint munkaerő a *gazdasági növekedés* (és nem annyira a *fejlődés*) fő eleme és egyben motorja. Ez egyben a *fejlődés* és *növekedés* téves összeméréséhez vezet, ami többek közt a „létezett szocializmus” számára az utolérés *illúzióját* eredményezte évtizedeken át, és ennek tömeglélektani szerepét (már tudniillik e rezsimek évtizedeken át való fönnmaradását illetően) aligha lehet túlbecsülni. És ne feledjük a növekedés = fejlődés ekvivalencia szemléletének, vagyis a *növekedésfétis* továbbélésének tényét (és veszélyeit!) a mai magyar gazdaságpolitikában, amely nem akarja még mindig megérteni, tudomásul venni, hogy az egyensúly romlása mellett végbemenő (illetve éppen azt előidéző!) növekedés kifejezetten káros a fejlődésre nézve. (Eladósodás!)

A lényeg tehát az hogy a XIX-XX. század fordulójának komplex technikai-technológiai forradalma által elindult, ám a két világháború és a nagy gazdasági világválság miatt megzavart *globalizációs folyamat* a II. világháború után kibontakozhatott, a földgolyó hirtelen összezugsorodott, a kapcsolatok bonyolultakká és szerteágazókká váltak. De nem csak input oldalról lett biztosítva az exponenciális növekedés, hanem output oldalról is, vagyis a piac oldaláról! Több milliárd ember belépett a nemzetközi munkamegosztásba, globális piacgazdaságba, árufogyasztó lett. Ne feledjük, hogy például India, amely a Brit Birodalom koronaékszere volt, a harmincas években még alig különbözött két-három évezreddel ezelőtti önmagától, archaikus faluközösségeivel, 2000 kasztjával, faekével szántó parasztjaival, tigrisre vadászgató

maharadzsáival. A II. világháború után tört szét a patriarchális idill, bomlottak föl az archaikus faluközösségek, s persze nemcsak Indiában, de mindenütt a perifériákon.

A világgazdasági korszakváltás

Amikor Anvar Szadat egyiptomi elnök 1973 október 6-án megindította csapatait a Szezei-csatorna teljes hosszában az izraeli állásokkal szemben, a jom kippur, a legnagyobb zsidó ünnep idején, még senki sem sejtette, hogy a világgazdaság történelmének egyik, vagy talán legjelentősebb korszakváltása vette kezdetét. A világ lélegzetvisszafojtva figyelte a hadieseményeket, a II. és III. egyiptomi hadsereg találkozási pontján, a Keserű-mocsarak térségében nyílt kis rést kihasználva Ariel Sharon páncélosadosztálya ellentámadásba ment át és átkelt a Szezei-csatornán hogy meginduljon Kairó felé. Henry Kissinger repkedett a frontvonalak fölött, az arab államok olajembargót hirdettek az Izraelt támogató nyugati országokkal szemben, az USA „kitikkadt” benzinkútjainál vadnyugati jelenetek játszódtak le a cowboyként fölfegyverezett egyszerű autósok között, a holland királynő biciklin járt be hivatalába dolgozni.

1972-1980 között az olaj ára a 32-szeresére emelkedett és elérte a hordónkénti (barrelenkénti) 36 dollárt. Az olajválság általános nyersanyag- és energiaválsággá terebélyesedett. Van valami fátumszerű abban, hogy mindössze egy évvel e globális krízis kirobbanása előtt jelent meg a Római Klub első jelentése, a Meadows házaspár gondozásában, „A növekedés határai”, amely többek közt éppen a Föld nyersanyag- és energiahordozó készleteinek végességére, az ezekkel történő rablógazdálkodás folytatásának veszélyeire hívja föl a figyelmet.

A Nyugat először (5-6 éven át, talán két választási cikluson keresztül) védekezéssel reagált, vagyis igyekezett megőrizni, megmenteni a munkahelyeket, a bajba jutott vállalatokat, ágazatokat, a munkanélküliséget téve meg az egyes számú közellenségnek. Ez viszont növelte a költségvetés kiadásait, növelni kellett az adókat, végül éppen a költség-

vetés deficitje lett az infláció és a recesszió alapvető oka. Azt hitték, hogy megint az újratermelési ciklus szokásos zavaráról van szó. Valójában ez már a Keynes-i paternalista, újraelosztó állammodell csődje, amit a nyersanyagár robbanás csupán előbbre hozott időben.

Az 1980-as évek első felében végül a szociáldemokrata kormányok sorra megbuktak, a konzervatív kormányok viszont a monetarista recepteket vették elő. Az infláció vált az egyes számú közellenséggé, ezért az első teendő a nemzeti valuta külső és belső megerősítése volt. Fölhagytak a valutaleértékelgetés káros és pótcelekvésszerű gyakorlataival, ami csak az elavult exportszerkezet konzerválását eredményezte addig, szűkítették a pénzkibocsátást drasztikus kamatemelés útján. A sort Ronald Reagan nyitotta meg az USA-ban, amikor a Federal Reserve Board, a központi jegybank szerepét játszó intézmény kamatlábat 5-6%-ról 19%-ra emelte. A hatalmas kamatemelési hullám jótékony hatása abban állt, hogy beindította a makroszintű, ágazati mélységű struktúraváltást, működésbe hozva a Shumpeter-i „teremtő pusztulást”. Vagyis csak a nagyon hatékony vállalatok tudtak pénzhez (hitelhez) jutni, a rosszak nem. Megkezdődött a részvények eladása az egyik oldalon (az alacsony hatékonyságú, konzervatív, energia- és nyersanyagfaló vállalatok részvényeitől szabadultak főként a kisbefektetők, akik mindig a legrugalmasabbak, ezért jó, ha sok van belőlük, tehát nem koncentrálnak túlságosan a tulajdon!), másrészt a csúcságazatok kurrens részvényei gyorsan elkelték a tőzsdén. Az eredetileg kisvállalkozásként, vagy legjobb esetben is középvállalkozásként induló „topvállalatok” a kaliforniai Szilikon-völgyben (Silicon-valley) elképesztő ütemben nőttek óriásvállalatokká, miközben a nagy, lomha kohászati, gépgyártási, kitermelő-ipari dinoszauruszok sorra megrogyantak. „A kicsi szép!” (The small is beautiful!) – zengett a korszak kissé téves szlogenje, nem vették ugyanis észre, hogy a virágzó kis- és középvállalkozások hamarosan ugyanolyan óriási multik lesznek, mint a hagyományos vállalatok. A „kis, mozgékony elektronikai emlősök” a nagy konzervatív energia- és nyersanyagfaló dinoszauruszok között ugyanolyan monsturmokká fejlődtek hamarosan (Apple, Microsoft stb.).

Végbement a gyárkémiényes ipar leépülése, vele párhuzamosan pedig a „brain- és kreativitásigényes” fehérköpenyes gazdaság fölépülése. Amelyik nemzet, ország megértette a kor parancsát, az kilábalta a strukturális válságból, végrehajtotta a világgazdasági korszakváltást, amelyik nem, az azóta is válságról válságra bukdácsol. Ez utóbbiak közé tartozik az egész periféria, vagyis az egykori „harmadik világ”, illetve a volt szovjet tömb, az egykori „második világ”. A kettő megkülönböztetése ma már indokolatlan, egyszerűen elmosódtak határaik, a szovjet tömb utódállamai tulajdonképpen lecsúsztak a periféria, a harmadik világ szintjére, legjobban esetben is annak felső harmadába.

A harmadik világ és a szovjet tömb egyszerűen „rajta ragadt” az olcsó nyersanyagra és energiára alapozott (exponenciális) növekedés pályáján, akkor, amikor input oldalról már véget ért az olcsó és korlátlan nyersanyag és energia korszaka. Ez eme régió valós problémáinak (eladósodás, krónikussá vált egyensúlyi zavarok, elszegényedés) igazi oka és nem az, miszerint „többet termeltek mint amennyit elfogyasztottak”.

A harmadik világ és a volt szovjet tömb – közös néven innentől kezdve: a perifériák – egy gyarmati jellegű munkamegosztással tagolódtak be a világgazdaságba, vagyis alacsony fokon földolgozott, anyag- és energiaigényes termékeket kínálnak magas fokon földolgozott, brainigényes termékekért és szolgáltatásokért. A hosszú távú terms of trade index viszont az előbbieket folyamatosan leértékeli, az utóbbiakat tehát fölértékeli. Az általános energia-és nyersanyagár robbanás után a nyugat sikeresen visszafordította oda az árrobbanás hatásait, ahonnan jöttek: a perifériák felé. A feldolgozóipari termékek árai ugyanis döntően költségérzékenyek, míg a nyersanyagok és energiaforrások árai főként kereslet érzékenyek. A Nyugatnak sikerült drasztikusan csökkentenie a fajlagos energia-és nyersanyagfogyasztást, mégpedig a technikai fejlődés révén, annyira, hogy még a bruttó fogyasztás is csökkent. A fejlett Nyugat a ‘80-as évek vége felé még mindig kevesebb energiát és nyersanyagot használt föl abszolút értékben is, mint 1973-ban!

Magyarország és a korszakváltás

Mindez érvényes természetesen Magyarországra is, amely immár egy negyedszázada küszködik a fõnt említett problémákkal. Ha sikerül valami soványka gazdasági növekedést kicsiholni, azonnal borulnak a fõ gazdasági mérlegek, azonnal meglõdül az eladósodás spirálja. (Lásd: ábra!)

Az ábrán jók kivethetõk a „húzd meg – ereszd meg” periódusok. Az elsõ fiskális restriktív szakasz 1979-1984 közé tehetõ. Az import és a belsõ fogyasztás fiskális jellegû, adminisztratív visszafogása révén sikerült három éven át (1982-84) még külkereskedelmi többletet is kicsiholni. Sajnos a felszint kapargató fiskális nadrágszímeghúzó intézkedések – amelyek csak a rövidtávú, korlátozott tartalékok mozgósítására képesek mindig – kimerültek, ráadásul a vélt sikerek megtévesztették a gazdaságpolitikát, így jött az újabb dinamizálási kísérlet (1985-87), ami még súlyosabb egyensúlyboruláshoz vezetett. Az adósságállomány megkétszerezõdött 1984-87 között, 7 milliárd dollárról fölment 14 milliárd dollárra. Az MSZMP utolsó „békebeli” kongresszusán, 1985 márciusában döntés született a gazdaság dinamizálásáról.

1988-ban Német Miklós, akkor még MSZMP KB titkárként ki mondta a varázsigt: „a magyar gazdaság a jelenlegi szerkezetében nem dinamizálható”. Sajnos azóta sem figyelt oda senki erre a mondatra, pedig nagyon fontos lett volna. Ha megnézzük a már idézett ábrát, láthatjuk, hogy az egyensúlyi zavarokon még mindig nem vagyunk túl, vagyis igen kétes értékûnek kell tekintenünk az 1998-as és az 1999-es évi 3-5 százalékos GDP növekedést, de különösen az 1998-as 12 százaléki és az 1999-es évi 8 százaléki ipari termelésbõvülést is.

Gyakran beszélnek ma lelkenedezve a politikusok és gazdaságpolitikusok arról, hogy 1992-1999 között sikerült az exportot 10 milliárd dollárról 25 milliárd dollárra növelni, és hogy ma már a nagymultik adják az ipari termelés és az export közel 70%-át. Csakhogy közben az import 11 milliárd dollárról 28 milliárd dollárra nõtt, márpedig itt nem fo-

gyasztásicikk-behozatal bővülésről van szó! A fölhasznált energia- és nyersanyag, valamint az alkatrész importja bővült ilyen fantasztikus mértékben. Ez azt mutatja, hogy a nagy multik betelepődése ellenére sem ment végbe Magyarországon a világgazdasági korszakváltás, nem épült le kellő mértékben a konzervatív energia- és nyersanyagfaló nehézipar (kohászat, nehézgép-gyártás, alumínium vertikum, Ikarusz stb.), és főként, hogy nem épült föl ezek romjain, vagy akár ezek mellett amolyan félmegoldásként, a brain- és kreativitás igényes, fehérköpenyes gazdaság. A multik részben éppen a konzervatív ágazatokban telepedtek meg, kihasználva az olcsó munkaerőt, valamint azt, hogy ezek a környezetszennyező tevékenységek náluk már jóval költségesebben művelhetők, a fokozódó környezetvédelmi előírások és szigor miatt. Másrészt a multik főként alkatrész összeszerelő üzemeket építettek föl, szintén az olcsóbb magyar munkaerőre alapozva.

Megtévesztők az olyan kitételek, miszerint Magyarország legnagyobb exportőr vállalata ma már egy autógyár. Először is az autó összeszerelés nem autógyártás, tele vannak ilyen üzemekkel a periféria országai, másrészt ugyanez az „autógyár” egyben a legnagyobb importőr vállalata is az országnak. Ma már a magyar export 60 százaléka vám szabad területről származik. Kérdés, hogy ezt be szabadna-e számítani a magyar nemzeti exportba? Miután az ezekről a területekről magyar fogyasztónak eladott termékek után vámot kell fizetni, mint bármilyen importért, egyértelmű, hogy a vámszabad területeken termelt áruérték nem része a magyar nemzeti termelésnek, és így az exportnak sem. Magyarország éves exportját tehát igazság szerint 60 százalékkal csökkenteni kell. Ez persze vonatkozik az importra is.

A Privatizációs Kutatóintézet egy 1996-os jelentése szerint például a külföldi cégek nem javítják, hanem 2,5 milliárd dollárral rontják a magyar külkereskedelmi mérleget minden évben. Ez sajnos igaz.

A másik probléma a külföldi tőke hazai hasznosulása. Míg Csehországban egy dollár bejövő külföldi tőke 3,6 dollár GDP növekedést ge-

nerál, addig ez a szám hazánkban csak 0,6 dollár! Az összes posztoszocialista ország közül egyébként nálunk a legrosszabb ez a mutató. Ami azt is jelzi, hogy a külföldi működőtőke-import volumene ugyan hazánkban a legnagyobb, de egyben a legalacsonyabb hatékonyságú is.

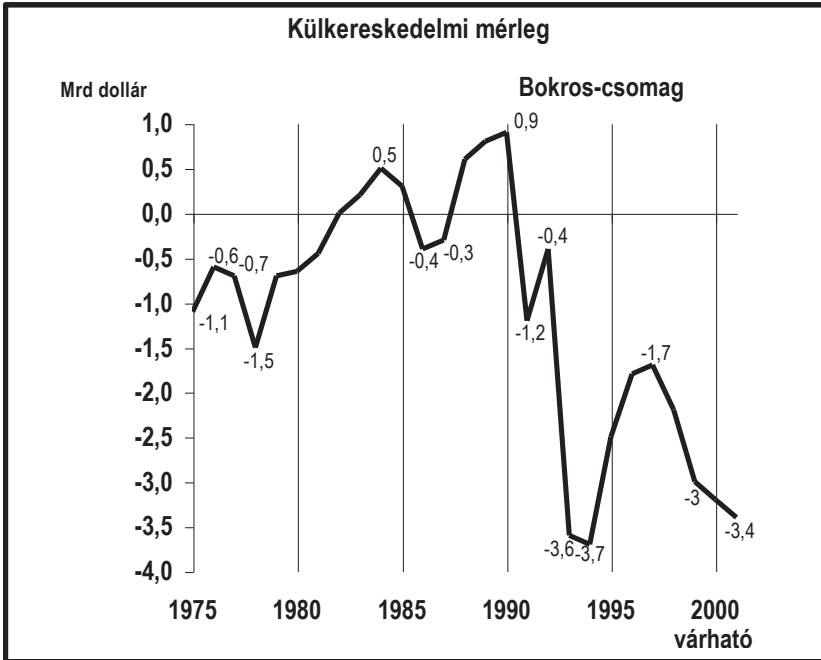
Magyarország valójában nem hajtotta végre a világgazdasági korszakváltást, nem építette le a konzervatív energia-és nyersanyagfaló nehézipart, nem épített föl ezek helyén egy korszerű „brain-gazdaságot”. A külföldi tőke bejövetele sem változtatott ezen alapvetően. Ha voltak is pozitív elmozdulások a gazdasági makro szerkezetben, azok nem tekinthetők elégségesnek, és mindennek a legtokéletesebb indikátora a külkereskedelmi mérleg alakulása.

A fizetési mérleg alakulása azért nem jó, mert a privatizációs bevételek elfedhetik a tényleges egyensúlyi helyzetet. A privatizációs bevételek ugyanis a nemzeti vagyommérlegben már veszteségként jelentkeznek.

A magyar gazdaságban tehát nem következett be az átfordulás, az agráriumon kívül egyetlen ágazatot sem találunk, amelyiknek a külkereskedelmi szaldója pozitív lenne. A gépipar, kohászat stb. termelés- és exportbővülése sajnos nem járt együtt a fönti mérleg javulásával, inkább annak a romlását eredményezte.

Eladósodásunk alapvető oka tehát nem a lakosság túlfogyasztása, hanem az elavult gazdaságszerkezet továbbműködtetése. Bizonyított tény, hogy az 1970-es években összesen 3,8 milliárd dollárnyi hitelt vettünk effektíve föl. Ezt nem elfogyasztottuk, hanem rossz, gazdaságtalan beruházásokra költöttük. (Textilipar és kohászat „rekonstrukciója”, később a „liász-program”, „eocén program” stb.) Az 1981-es nagy nemzetközi kamatrobbanás után pedig már a kamatos kamat törvényei szerint kúszott föl ez az adósságállomány az 1995. évi 31 milliárd dollárra. Ebből a privatizációs bevételek (nemzeti vagyonvesztés!) és a

külföldi működőtőke-bejövetel révén sikerült lefaragni 9 milliárdot 1998-ra, ám az adósságszpirál azóta újra fölpörgőben van! 2000 júniusában már ismét 30 milliárd dollár fölött volt az adósságállomány!

Ha megnézzük az ábrát, az is látható, hogy a fiskális-restrikciós „húzd meg” szakaszok eredménye egyre szánalmasabb! Az 1995. március 12-én meghirdetett Bokros-csomag már külkereskedelmi aktívumot sem tudott produkálni, mint az előző két ilyen intézkedés csomag (1979-ben és 1988-ban). Ez is igazolja azt, hogy a lakossági fogyasztás visszafogásában rejlő tartalékok rég kimerültek, a gazdaság mélyáramához kellene nyúlunk, a felszín kapargatása helyett!

Súlyos hiba volt ugyanakkor a rendszerváltás után a „majd a magántulajdon, majd a piacgazdaság megoldja” jellegű, inkább afféle vajákos ráolvasásszerű megoldást választani, és a kart ölbe téve várni a föl-

lendülést. A világgazdasági korszakváltás, a makroszintű szerkezetváltás minden sikeres országban kormányzati kézi vezérléssel ment végbe, kezdve Margaret Thacher Nagy Britanniájával, folytatva Ronald Reagan Egyesült Államok-jával, Helmut Kohl NSZK-jával, vagy Felipe Gonzales Spanyolországával. De említhetném Japánt, vagy akár a monetarista recepteket vaskövetkezetességgel alkalmazó svéd szociáldemokrata kormányokat is. A svéd ipari miniszter azzal dicsekedett egyszer, hogy amióta ő hivatalban van (1983) azóta válságágot, vagy veszteséges vállalat nem kapott egyetlen koronát sem az államtól.

A magyar gazdaság periférizálódása, lecsúszása tehát nem állt meg, a folyamat nem fordult meg az Orbán-kormány hatalomra kerülése óta, a látványos növekedési mutatók ellenére sem. Ne feledjük el, hogy a magyar gazdaság csupán utoléri most egykori önmagát, vagyis a GDP 1999-ben még mindig csak az 1989-es szintet érte el. A GDP belső felhasználása viszont csak az 1979-es volumennek felel meg, hiszen a nyolcvanas években a teljes gazdasági növekményt elvitte az adószolgáltatás! Még tragikusabb a kép, ha hozzátesszük, hogy a lakossági fogyasztás szintje pedig nagyjából az 1969-es szinttel azonos! Ugyanakkor 2000-ben 3,4 milliárd dollár körül alakul majd a külkereskedelmi mérleg hiánya (az év első felében 1,7 milliárd dollár volt, és régi tapasztalat, hogy az év második felében inkább romlik, mintsem javul ez a mutató), ami a harmadik legrosszabb eredmény a magyar gazdaság történetében! Grandiózus változásoknak kellene végbemennie ahhoz, hogy a hosszú távú romló tendencia megforduljon. Ágazatok tudatos leépítése, más ágazatok fölépítése, a tudás- és kreativitásigényes tevékenységek *tudatos* meghonosítása, a külföldi működő tőke megfelelő irányokba (csúc ágazatokba) való terelése stb. Valamint fölhagyni a humán tényezőt leértékelő fiskális restrikciónal! Alapvető hazai gazdaságpolitikai és gazdaságelméleti tévedés ugyanis a fiskalizmus és a monetarizmus összekeverése.

Fiskalizmus és monetarizmus

A fiskális, nadrágszjimeghúzó restriktció csupán tüneti-felszíni kezelése a problémáknak. Céljaiban és hatásaiban egyaránt ellentétei egymásnak! A fiskális restriktció a fogyasztás és az elosztás oldalára koncentrálna, míg a valós monetáris szigor a gazdaság mélyáramaira, a gazdaság szerkezetére.

Magyarországon óriási hiba volt a reformokat az elosztórendszerek reformjával kezdeni, sőt, tulajdonképpen arra *korlátozni*. Eközben gyakran mutogatnak nálunk a külföldi példákra, hogy lám Franciaországban is, Németországban is most folyik a nagy elosztórendszerek átalakítása. Csakhogy, Nyugaton az elosztórendszerek reformját megelőzte a gazdaság általános átalakítása, ami több mint egy évtizedig tartott, illetve még ma is tart. A makro-szerkezet átalakításáról van itt szó. Csak ezután kezdődött el az elosztórendszerek reformja. Mi a sorrendet fölcseréltük, annak minden tragikus következményével együtt. Miért tragikusak ezek a következmények? Azért, mert a szociális, egészségügyi, oktatási rendszerek átalakításának a lényege a Keynes-i paternalista állammodell fölszámolását jelentik, vagyis e szférák piacosítását. De piacosítani ezeket csak akkor lehet, ha van rájuk piacképes kereslet, amely *vásárlóerőt* viszont éppen az egészséges, tehát már átalakított gazdaság képes csak kitermelni.

Magyarországon úgy leépíteni a szociális, egészségügyi, oktatásügyi stb. rendszerek államilag finanszírozott struktúráit, hogy még nincs meg hozzá a piacképes vásárlóerő, nem vezethetett máshoz, mint amihez vezetett is: az általános elszegényedéshez, elnyomorodáshoz, a szociális háló lyukainak szélesre tágulásához. Másrészt az elosztórendszerek célja nyugaton nem az, hogy forrásokat szabadítson föl, hanem hogy hatékonyabbá tegye a struktúrát. Magyarországon forrásokat vélték fölszabadítani, hiszen a Bokros csomagban szerepeltek a korházi ágyszám csökkentéséből, az egyetemi oktatók elbocsátásából stb. származó (azóta már illuzórikusnak bizonyult) megtakarítások. Valójában

az elosztórendszerek reformja többletköltséggel járt és nem megtakarítással!

A monetarista szigor mindig is a termelés szférájában érvényesül, a gazdasági alanyok „érik meg”, vagyis keményednek a hatékonysági-pénzügyi korlátok.

A fiskális szigor viszont a fogyasztásra koncentrál, a kisember „érik meg” a saját zsebében.

A monetaristák szemében nem véletlenül az infláció az egyes számú közellenség, hiszen a gazdasági zavar oka a pénzügyi szféra zavara náluk. Amikor drasztikus kamatlábemeléssel letörlik az inflációt, akkor valójában a kisember jövedelmét (bér, nyugdíj) őrzik meg, vagyis regenerálják a piacot, mindenfajta föllendülés alfáját és ómegáját. A kisember jövedelmének megőrzése viszont homlokegyenest ellentmond a fiskalizmus egész logikájának, amelynek lényege éppen a nadrágszíj meghúzás.

Nem véletlen hogy a monetarista elveknézervatív kormányok több választási cikluson át hatalomban tudtak maradni Margaret Thacherre 1987-ben 37 millió bérből és fizetésből élő brit választó szavazott például, harmadszorra is hatalomba ültetve őt.

A forint csúszó (vagy akár a korábbi nem csúszó) leértékelgetésének a gyakorlata is gyökeresen ellentmond a monetarista elveknek. A nemzeti valuta leértékelése csupán az elavult exportszerkezetet rögzíti, hiszen a nemzetközi mércével mérve gazdaságtalannak bizonyult áru most a leértékelési aktus hatására egyszerűen gazdaságossá válik. Túl azon, hogy a valutaleértékelés gerjeszti az inflációt, Magyarországon már csak a gazdaság nagyfokú nyitottsága, importigényessége miatt is kétélű fegyver. Az importot nem fogja vissza, hiszen az alapvetően termelési célú import, és a behozatal volumenét az elavult gazdaság-szerkezet eleve garantálja, függetlenül az árfolyammozgásoktól: az adott vállalat egyszerűen költségként hárítja tovább a fogyasztóra. Ha

ugyanez a termék exportra kerül, akkor viszont annyit nyer a leértékelés nyomán elért többlet áron (saját nemzeti valutájában persze), mint amennyit veszített a nyersanyag-, energia- és alkatrész import lebonyolításakor.

Az Orbán-kormány 2000-ben megvalósuló és 2001-re meghirdetett gazdaságpolitikája fordulatot jelez a fiskális restriktció terén: úgy tűnik, hogy egy negyedszázad hibás gazdaságpolitikája után végre merészen szakít a nadrágszíjmeghúzás gyakorlatával, amely Milton Friedman szerint még soha, sehol sem vezetett eredményre. Kérdés most az, hogy csupán választási megfontolásokról, vagy valóban gyökeres gazdaságpolitikai fordulatról van-e szó? Nem csak az Orbán-kormány sorsát, de Magyarország jövőjét is eldöntheti a válasz. Ha visszatér a 2002-es választások után a fiskális restriktció, akkor az ország sorsa megpecsételődött hosszú időkre. Ha nem tér vissza, akkor esély nyílik a fölzárkózás megkezdésére.

A megemelt beruházási ráta illúziója

A neves gazdaságkutató szakember kijelenti: a Bokros-csomag pozitív hatása az volt, hogy a fogyasztás oldaláról a felhalmozás oldalára csoportosította át a jövedelmeket. Vegyük észre, hogy ez a „létezett szocializmus” egyik rögeszméjének, a „ne együk meg az aranytojást tojó tyúkot” elvnek a továbbélése a piacgazdaság körülményei között.

Ha megnézzük a napjainkban zajló globalizáció előtörténetét, akkor törvényszerűen botlunk a két világrendszer egykori küzdelmének problémájába. Rögtön itt egy paradoxon: a szocialista világrendszer évtizedeken át nagyobb dinamikát tudott fölmutatni, mint a kapitalista világ, mégis az előbbi omlott össze és nem az utóbbi.

Simon András, „Gazdasági növekedés a két világrendszerben” c. 1986-ban (!) megjelent könyvében (Budapest, Kossuth Kiadó) megállapítja, hogy: „A gazdasági verseny ... eddig *a szocialista világrendszer számára kedvezően alakult.*” (69. o., kiemelés: Simon György.)

Ezt többek közt a következő táblázattal támasztja alá (hangsúlyozom: 1986-ban, mindössze négy évvel a szocialista világrendszer világméretű összeomlása előtt!):

Ötévenkénti növekedési ütemek az iparban			
időszak	szocialista	tőkés	szocialista/tőkés
1951-1955	13,57	6,33	2,14
1956-1960	9,40	4,54	2,07
1961-1965	8,20	6,68	1,23
1966-1970	9,08	1,63	1,37
1971-1975	8,02	1,69	4,75
1976-1980	4,94	4,74	1,04

1957-ben Sztrumilin akadémikus kiszámította, hogy a Szovjetunió egy főre jutó nemzeti jövedelme már 1980-ban meg fogja haladni az Egyesült Államokét. Ekkor jelentette be Hruscsov, hogy „már ez a nemzedék meg fogja érni a kommunizmust”! A pesti humorban ekkor terjedt el a következő: „Mikor lesz kommunizmus? Amikor már mindenkinek mindentől elege lesz!”

1975-ben a Szovjetunió statisztikai hivatala azt tette közzé, hogy míg 1950-ben a Szovjetunió nemzeti jövedelme még csak 30%-a volt az USA nemzeti jövedelmének, addig 1975-ben ez az arány már 67%. Legendás szám volt ez, rengeteget idézték még vagy tíz éven keresztül. Aztán kezdték elfelejteni... Ezt is, mint ahogy Sztrumilin akadémikus számításait, valamint Hruscsov bejelentését is.

Ne gondoljuk, hogy a szocialista korszak statisztikai adatait manipulálták. A sztálini időszakban, vagy Ceausescu Romániájában még volt ilyen, de másutt a '70-es években már aligha.

Valóban nagyobb volt a szocialista világrendszer növekedési üteme, mint a fejlett Nyugaté, ám ebből nem következett az áhított utolérés, ellenkezőleg, éppen az erőltetett ipari növekedés, az ennek érdekében megemelt beruházási-fölhalmozási ráta vezetett a lemaradáshoz és végül a bukáshoz!

A nyugati országokban az 1960-as években 15-17 százalékát költötték a GDP-nek beruházásokra, ez napjainkban tíz százalék alá ment már. A szocialista országokban ez az arány 30-50% között mozgott, Ceausescu idejében Romániában 44% volt, Észak-Koreában ennél is több.

Az 1968-as reform után Magyarországon csökkent a legalacsonyabb szintre: 25% körülre. Mégis Magyarország mutatta föl a legimponálóbb fejlődést a szocialista országok között, nem csak az életszínvonalban (a láger legvidámabb barakkja, fridsider-szocializmus, gulyás-kommunizmus), hanem például a mezőgazdaság terén, amely a '70-es évek végére elérte a világszínvonalat, az akkori legfejlettebb államok szintjét, vagy a szolgáltatások és egyes iparágak termelékenységére, technikai szintje esetében (Tungsram, gyógyszergyártás stb.).

Valójában a szocialista világrendszer gazdasági vereségének alapvető oka éppen a felhalmozási-beruházási ráta túlzott megemelése, és ami ezzel ekvivalens: a *humán tényező* hosszú távú leértékelése volt.

Bizonyított tény, hogy a fejlett Nyugat több tőkét investált be a fejekbe, a „brain-be”, mint a termelés tárgyi feltételeibe összesen. Többet költött tehát oktatásra, képzésre, mint gépekre, termeléssel összefüggő építményekre. A magasabb életszínvonal, a magasabb fogyasztási ráta valójában a humán tényező jobb megbecsülését, kedvezőbb helyzetbe hozását is jelentette. Ez a jobb helyzetben levő humán tényező aztán megfelelő többletteljesítménnyel is honorálta a jobb lehetőséget. Ez nem több verejtékcsepp termelést jelent, ellenkezőleg! A munkaidő csökkentése a hatvanas évek végén (a '68-as diáklázadások és sztrájkok

legpozitívabb hatása), a futószalagrendszerről emberibb „termelési módra” való átállás mellett ment végbe a reálbérek emelkedése. A kreativitás, a tudás, a technikai fejlődés állt a gazdasági sikerek mögött, s erre a fejlődésre a jobb helyzetben levő, megnövekedett szabad idővel rendelkező ember volt képes.

A fogyasztás természetes rátája

A monetarista felfogás szerint a „dolgoknak”, vagyis a gazdaság alapvető mutatóinak, mint amilyen a növekedés, az infláció, a munkanélküliség stb. van egy természetes rátája, amit nem szabad és nem is érdemes megzavarni, mert az ilyen állami intézkedés bumerángxként üt vissza. A növekedést például nem kívánatos többletpénz kibocsátással gerjeszteni.

Ha „jól” mennek a dolgok, akkor úgy sincs szükség ilyen beavatkozásra, és az állami gazdaságpolitika szerepe éppen az, hogy „bóbiskoló éjjeliőrként” felügyelje a folyamatokat.

Ha tovább visszük a gondolatmenetet, akkor ki kell mondanunk, hogy létezik a fogyasztásnak és a felhalmozásnak is egy „természetes rátája”. Mi történik akkor, ha egy állam meg akarja gyorsítani a fejlődést? Például a szocialista országok erre törekedtek. A szocializmus egész története nem más, mint egy szerencsétlen erőszakos utolérési-fölzárkóztatási kísérlet és annak törvénytörő kudarca.

A megemelt beruházási ráta a másik oldalon a fogyasztás leszorításával ekvivalens.

Bármilyen gazdasági mutató természetes rátáját rövidtávon lehet monetáris eszközökkel befolyásolni Milton Friedman szerint, ám hosszú távon a technikai fejlődés üteme határozza meg mind a növekedés, mind a munkanélküliség, mind az infláció rátáját.

Lépünk tovább Friedman logikai láncolatában: a gazdasági fejlődés (ami nem egyenlő a gazdasági növekedéssel!) trendjét a technikai fejlődés

dés determinálja, viszont a technika általános fejlődése a humán tényező függvénye! Vagyis a humán oldal fogja meghatározni végső soron a gazdasági fejlődést, ami időszakonként egybeeshet a gazdasági növekedéssel, de inkább a kettő eltérése a jellemző. A szocialista országok esetében láttunk ez utóbbira példát: az erőltetett ipari növekedés extenzív bázison megy végbe, a pótlólagos erőforrások folyamatos bevonásával, és nem elősegíti a technikai fejlődést, de inkább lassítja, miután éppen ettől a szférától vonja el az erőforrásokat.

Szeretném ezt egy másik példával is megvilágítani.

Hitler 1940 májusában legyőzte a szövetségeseket, akik Dunkerque-nél csak nagy ügyel-bajjal tudták hadseregüket Angliába evakuálni. A német Luftwaffe főlénye nagy szerepet játszott a győzelemben. Erre alapozva indította meg Hitler 1940 őszen a légiháborút Anglia ellen, de nagy meglepetés érte. Ugyanazok a brit gépek, amelyeket már egyszer legyőztek, most sokkal jobbaknak bizonyultak a német Messerschmidteknél. Ugyanis időközben az amerikaiak kifejlesztettek egy új, nagyhatékonyságú repülőbenzint, és ellátták vele a szövetséges Royal Air Force-t. Göring légimarsall flottáját az amerikai szerveskémikusok győzték le! Mi van, ha az amerikaiak inkább a „beruházási rátát” növelik, vagyis több olajkutatót fűrnak, több olajfinomítót építenek, új kutatóintézetek beindítása és finanszírozása helyett? Akkor van több régi benzinjük ugyan, de a brit gépek egészen biztosan vereséget szenvednek a németekkel vívott harcban. És akkor...

Ne feledjük, Churchill azt mondta a brit pilótáknak: „soha még ilyen sok ember nem tartozott ekkora hálával ilyen kevés embernek”! De ugyanezt elmondhatta volna az amerikai szerveskémikusoknak is!

A XX. század történelme bizonyítja, hogy a brain-be, a tudásiparba, a kutatásba költött pénz a legrentábilisabb beruházás mindenképp között.

Ha egy ország, vagy országcsoport (lásd: a fejlett Nyugat!) biztosítja a humán tényező kibontakozásának szükségessé feltételeit, azaz biztosítja

a fogyasztás természetes rátáját, akkor saját fejlődését alapozza meg. A nemzetgazdaság fejlődését meggyorsítani tehát csakis a humán tényezőbe való „beruházással” lehet, vagyis éppen az oktatásügy, az egészségügy, a kutatás fejlesztésével, sőt, az általános fogyasztás megfelelő szintű emelésével. Természetesen az oktatásügyben, egészségügyben lehet racionalizálni, lehet a hatékonyságot növelni, de ezt ne keverjük össze az erre a célra fordított kiadásokban eszközölt *meztakarításokkal!*

Vagyis meg kell fordítanunk az ok-okozati kapcsolatot a fejlett Nyugat jóléte, technikai színvonala, termelékenysége között! A Nyugat nem azért él olyan jól, mert ennyire fejlett, hanem azért ennyire fejlett, mert relatíve jól élt, egészen pontosan: engedte a jólét szintjét a maga „természetes rátája” szerint alakulni, azaz nem szorította le a fogyasztást a maga természetes rátája alá. Az így helyzetbe hozott humán tényező aztán biztosította a magasabb technikai fejlődési rátát évtizedeken át. Ugyanakkor a másik oldalon, a szocialista világban az állami politika a beruházási ráta erőszakos megemelésével, a fogyasztási ráta leszorításával degradálta a humán tényezőt, rosszabb helyzetbe hozta azt, amely így nem is tudta eljátszani megfelelő szerepét a technikai fejlődésben.

Magyarországot említettem olyan példaként, ahol magasabb lehetett a fogyasztás rátája, mint a többi szocialista országban és ezért ért is el eredményeket a gazdaság különböző területein. Ám hozzá kell tenni, hogy a Nyugathoz képest nálunk is nagyon rossz volt ez az arány, vagyis a humán tényező, és azon belül is főként a kreatív szellemi munka megbecsülése messze elmaradt a kívánatostól. A legjobbak külföldre távoztak többnyire, évtizedeken át, akik itt maradtak, azokból lett a lángossütő, taxizó diplomások országa hazánk. „Doktor Magyarország” – mondták gúnyosan külföldön, aminek az oka nem a sok doktori címmel rendelkező egyetemi tanár, orvos, vagy ügyvéd volt, hanem hogy a lángossütő kisiparostól kezdve a műanyag fröccsöntő kisiparosig ott díszelgett a névjegykártyán a doktori cím az értelmiségi pályát el-

hagyók nagy száma miatt. Ahhoz lehet ezt hasonlítani, mintha Imperialt a csodalovat eke elé fognánk...

Magyarország mai gazdasági problémái alapvetően arra vezethetők vissza, hogy még mindig nem kezdődött meg a tudás, a szellemi munka felértékelődése. A másik oldalon pedig a gazdaság mélyáramainak rendbetétele (valódi makroszintű szerkezetváltás) helyen a felszint kapargató fiskális restriktió a meghatározó a gazdaságpolitika eszköztárában. A Bokros-csomagról elítélő szavakat mondani, de alapvetően e csomag ma is érvényben levő működési mechanizmusán nem változtatni – márpedig ez az Orbán-kormány tevékenységének lényege – csupán a húsz éve töretlenül folyó fiskalizmus tovább élését jelenti. Ez az a zsákutca, amittől a magyar gazdaság nem tud szabadulni a beáramló külföldi tőke hatásai ellenére sem.

Kapitalistákat bármi áron?

A rendszerváltás utáni eufórikus években volt egy „belső használatra” legyártott ideológia, amely úgy hangzott: hogyha kapitalizmust akarunk, ahhoz kapitalisták kellene, de bármi áron! Itt a „bármi áron” logikán van a hangsúly. Tulajdonképpen a Bokros-csomag is ezt szolgálta, hiszen a célja éppen az volt, hogy a kisemberek millióinak zsebéből kihúzott forintokat a vállalkozói szférának juttassák.

Egyrészt ebből a pénzből inkább mesés magánpaloták, luxusautók, stb. létesültek és nem annyira új termelő beruházások, még kevésbé korszerű technika, másrészt az a vállalkozó szféra, amely így „helyzetbe került” éppenséggel teljes alkalmatlanságát bizonyította az ország modernizálásának végrehajtását (pontosabban végre nem hajtását) illetően, az elmúlt évtizedben.

A neves jogászprofesszor kifejti: miért háborgunk annyit a korrupción, a sötét bankügyleteken, amikor így ment az a múlt századi eredeti tőkefölhalmozás idején is Nyugaton, tessék csak elolvasni Balzacot.

Két probléma van ezzel a logikával, túl azon, hogy velejéig cinikus és erkölcstelen:

1. Az egy múlt századi nyerskapitalizmus volt, a „szabadverseny” világa, és mi nem ezt céloztuk meg, hanem a XX. század végi modern Nyugatot!
2. Azért ama eredeti fölhalmozás mégis csak az Edisonok, Stephenso-nok kora volt, vagyis a fölemelkedés és a társadalmi modernizáció-ban játszott szerep szorosan összefüggött. Szemben a mai Magyaror-szággal, ahol bizony nem igen lehet kimutatni az ilyen jellegű kap-csolatot.

Ez viszont kihat a társadalom általános erkölcsi állapotára, ahol az emberek a viszkis rablónak drukkolnak, ahol szinte megszűnt a bizalom a rendőrségben, de bizonyos mértékig még az igazságszolgáltatás tisztaságában is.

A „kapitalistákat minden áron” logika keresendő alapvetően a bank-és adóskonzolidáció mögött, amikor 800 milliárd forintot költöttek a bankszektor konszolidációjára anélkül, hogy a szféra tönkremeneteléért elszámoltatták volna a felelősöket.

Sajnos ugyanez a logika szennyezte be a privatizációt is, hiszen egészen elképesztő módon az Antall-kormány egy egészen szűk csoportra bízta a nemzeti vagyon privatizációját, gyakorlatilag mindenfajta társadalmi kontroll nélkül. Még az „olajügyek” mögött is föllelhető a fönti logika: kapitalistákat bármi áron! Magas potentátok nélkül ez nem mehetett volna ilyen méretekben!

Elindultunk Európába és megérkeztünk tulajdonképpen Latin- Ame-rikába, már ami a tulajdonszerkezetet és a társadalmi egyenlőtlensé-geket illeti!

Tulajdon és tőke: koncentráció és dekoncentráció

A globalizálódó világban két látszólag ellentétes tendencia rajzolódik ki, amelyet gyakran össze is kevernek: a tulajdon dekoncentrációja, „szétkenődése”, vagyis a részvénytulajdon általánossá válása, valamint ezzel szemben viszont a nagy vállalatóriások, multinacionális cégek kialakulása. A kettő nem mond ellent egymásnak, sőt, kiegészíti és föltételezi is egymást.

Egyre több a tulajdonos a nyugati világban, és pedig általában véve is, valamint egy-egy vállalat tulajdonosi körét tekintve is. A General Motors-nak, a világ legnagyobb vállalatának például ma több a tulajdonosa, mint a dolgozója! A Volkswagennek félmillió részvényese van már. Egyre több bérből és fizetésből élő, sőt, nyugdíjas engedheti meg magának azt, hogy részvényeket vegyen, illetve akár tőzsdézzon is. Az USA-ban gyakori születésnap, vagy karácsonyi ajándék a részvény. Gyerekek is kapják, szüleiktől, rokonaiktól. És tizenévesek járnak tőzsdézni, gyakran lehet hallani páratlan karrierekről.

Az USA-ban a vállalatok fő finanszírozási formája mindig is a részvénykibocsátás volt a hitelfelvétel helyett. A hitelt vissza kell fizetni, ha sikeres a vállalkozás, ha nem, míg a részvényforma esetében a finanszírozók „együtt sírnak, együtt nevetnek”. És ez életre hívta a kisbefektetők tömegeit. A bérből élők döntő többségének (60-70 százalékának) már komoly részvénytulajdona is van.

A kisztrésvényes mindig a leggyorsabban reagáló befektető. Azonnal elad, ha részvénye árfolyama süllyed, azonnal vesz, ha egy másik vállalat részvényei emelkednek. A nagyrésvényes inkább hajlamos a kivárára, úgy is lehet fogalmazni, hogy az egészséges tőkeáramlást az alacsonyhatékonyságú szektorból a magas hatékonyságú felé éppen a sok kisztrésvényes tudja biztosítani, míg a tulajdon túlzott koncentrációja akadályozza ezt az áramlást. Az adott vállalat tulajdonában való magas részesedés inkább e vállalat megmentésére sarkallja a tulajdonost, akkor is, ha az gazdaságilag káros.

Éppen ez a baj a magyarországi privatizációval: sok kistrészcényes helyett kevés nagytulajdonost sikerült „legyártani” egy erkölcsileg is eléggé kifogásolható privatizációs ideológia révén. Kialakult egy 200 családból álló nemzeti tizenegy (Lengyel László megfogalmazása), egy milliárdos kör, amelyen mintegy lógnak a „kalauzhalak”, azok mögött meg ott tolonganak a morzsacsipegetők. A kevés „hipertulajdonossal” szemben viszont ott vannak a lecsúszó, elszegényedő milliók. Andorka Rudolf számításai szerint 1995-ben nyolcmillió szegény volt Magyarországon. Azóta ez a szám csak nőtt.

Így viszont egy tipikusan latin-amerikai tulajdonszerkezet alakult ki, és ennek legsúlyosabb következménye éppen az egészséges tőkeáramlás hiánya, a gazdasági makrostruktúra váltás elmaradása. Az új, parvenü tulajdonosi kör főként majmolni igyekszik nyugati „sorstársait”, persze annak nevenséges epigonjaként, bebetonozza politikai és gazdasági hatalmát, összefog az outsiders ellen, igyekszik konzerválni a fennálló gazdasági és hatalmi viszonyokat, vagyis ugyanúgy ellenértékelt az egészséges változásokkal szemben, mint a pártállami oligarchia volt az előző rendszerben.

Az egyes vállalatok, vállalkozások fönmaradása, jövedelmi helyzete nem annyira a hatékonyságtól, termelékenységétől, technikai fejlődéstől függ, mint inkább az állami központi forrásokhoz való hozzájutás lehetőségétől. Még a büntetőjogi felelősség (vagy felelőtlenség) kérdése is ilyen kapcsolódások függvénye a gazdasági szférában.

Így fönmaradhatnak olyan vállalatbirodalmak, amelyeknek egy valószínű gazdasági korszakváltás, vagy struktúra váltás esetén el kellene, vagy rég el kellett volna már tűnniük, ugyanakkor nem tudnak kifejlődni azok a modern csúcsgazdálkodások, amelyek valóban modernizálhatnák a magyar gazdaságot.

A multik betelepüléséről már volt szó, nem tudták eljátszani a modernizátor szerepét, inkább afféle enklávékként épültek be a magyar gazdaság testébe, sőt, gyakran éppen a konzervatív szféra fönmaradá-

sát biztosították. Arról pedig keveset beszélünk, hogy folyik tőkekiáramlás is Magyarországról, még pedig nem is kismértékű. Nagyon sok az ötéves adókedvezményt kihasználva átmenetileg idetelepülő, majd öt év múltán távozó külföldi vállalkozás. Megfigyelhető a profit kivitelének növekedése az itteni befektetés helyett.

Félreértés ne essék: híve vagyok a működő tőke importnak, sőt, keveslem a tíz év alatt beáramlott húszmilliárd dollárnyi ilyen tőkét. (Törökországba, Portugáliába évente 5-6 milliárd dollárnyi tőke áramlik, míg hozzánk csak 1,5-2 milliárd.) De ne értékeljük túl e tőke szerepét a hazai modernizációban, mert érzékcsalódások áldozatai leszünk!

Arról sem feledkezzünk meg, hogy miközben a '90-es években bejött 20 milliárd dollár működő tőke, kifizettünk 30 milliárd dollárt adósszolgálat címén!

És még egy fontos mozzanat, amiről megfeledkezünk: a 20 milliárd dollárnyi működő tőke tekintélyes hányada a privatizáció révén jött be, ami a másik oldalon ugyanilyen arányú nemzeti vagyonvesztéssel azonos, tehát ténylegesen nem növelte az ország termelő kapacitását. Ma nem működik húszmilliárd dollárral több termelőtőke az országban, abból kifolyólag, hogy ennyi bejött az országba, tehát messze nem nőtt ennyivel az ország termelő potenciálja. Magyarország általában nem a működőtőke import „távol-keleti útját” járta, vagyis nem új, zöldmezős beruházásokban öltött többnyire testet a bevonzott tőke, hanem a „latin-amerikai” adósságcsökkentéssel egybe kötött utat, ami viszont gyakran a nemzeti tulajdon áron aluli kiárusítását eredményezte, valamint és nem utolsó sorban a korrupció elviselhetetlenné történő fölerősödését.

Bekapcsolódásunk a világgazdaságba tehát sokszorososan is gyarmati jellegű!

Pénzügyi függésünk nem csökken hanem fokozódik, ez egyben kiszolgáltatottságunk fokozódását is jelenti, másrészt export-import szerkezetünk továbbra is a klasszikus képletet mutatja: magas energia- és

nyersanyagtartalmú termékeket kínálunk magas brain-tartalmú termékekért.

A gépipart például kineveztük „húzóágazatnak”, ami azért tévedés, mert hús, de inkább harminc évvel ezelőtt volt a gépipar húzóágazat. Ma már az igazi csúcs- és húzóágazatok mind az információrobbanás-hoz kapcsolódnak: mikroelektronika, számítógépipar, külön a szoftveripar, informatika, vagy ami látszólag nem kapcsolódik olyan szorosan az információrobbanáshoz, a biotechnológia (vigyázat, nem azonos a vegyszermentes biotermesztéssel!) stb.

Ne feledjük el, hogy például egy chip értékéből egy százalék alatt van az anyag és energia értéke, a többi a befektetett szellemi munka. Igen mulatságos volt több mint egy évtizeddel ezelőtt, amikor Malaysia miniszterelnöke járt hazánkban, és a vele készült interjú előtt a tévébemondó ismertette az ország gazdaságát, nyilván egy húsz évvel korábbi lexikon adatai alapján: fő termékei az ón, a kókuszdió, a kopra, a kaucsuk, a rizs. Ezután a maláj miniszterelnök csendesesen megjegyezte, hogy Malaysia adja a világ chip-exportjának 40 százalékát...

Bill Gates, korunk szupersztárja, a világ leggazdagabb embere egy szoftvercég vezetője! Még csak nem is chipet, vagy számítógépet gyárt. Kicsit leegyszerűsítve a szoftverhez nem kell más csak papír, ceruza és rengeteg ész!

Helyezzük be ebbe a gazdasági galaxisba a hazai nehézipart!

Leírok egy szót: Nokia! Lám, a kis Finnország, a „halszagú atyafiak”, akiknek gazdasága pedig nem is olyan rég még a miénknél is jobban kapcsolódott a szovjet gazdasághoz. Gépipar szovjet igényre, fa- és papíripar, halászat. Ma pedig Nokia... Egy kis ország amely elektronikai és számítógép-ipari középhatalommá tudott válni Európában. Maga a Nokia is egyébként egy fa- és papíripari cég volt 20 évvel ezelőtt még!

Apró személyes élményből vett kontraszt: Pécsen a hatos úton közeledve a városközpont felé, a Zsolnai Porcelángyár homlokzatán a Dunaferr Rt. reklámszlogenje: „Ha olcsó acél a cél!” Bizony, bizony, ha egy országban az „olcsó acél a cél” a XXI. Század elején...

Valójában hiába tereltük át külgazdasági kapcsolataink súlypontját az Európai Unió felé, ott kínált termékstruktúránk nem a XX. század végi követelményeknek megfelelő, sokkal inkább egy 30 évvel ezelőtti nyugati szintnek felel meg. Van valami jelképes, valami komikus abban, ahogy most két közép-európai kis nemzet közösen igyekszik megmenteni a kassai és a diósgyőri acélgyártást. Van valami tragikus abban, hogy a '90-es évek legsikeresebb két hazai ágazata végül is a kohászat és a nehézipar lett. Az évtized közepén, 1994-95-ben például kifejezetten a kohászat növelte leggyorsabban a termelés és az export volumenét az összes hazai ágazat közül. Szerkezetváltás magyar módra. De sorolhatnám az alumíniumvertikumot is, hiszen az alumínium értékéből a bauxit mindössze egy százalékban részesedik. Mélyművelésű karsztbauxitot pedig Magyarországon kívül már sehol nem is bányásznak, csak felszíni módon kitermelhető lateritbauxitot. Fönntartani egy ennyire (import) energiaigényes ágazatot, csak azért, mert van még némi kimerülőben levő, rendkívül drágán kitermelhető bauxitvagyunk, bizony nem tekinthető a szerkezetváltás részének. Azt se felejtjük el, hogy az alumíniumvertikum „termeli meg” az éves hazai veszélyes hulladék mennyiség felét!

Ebbe a képbe illik az Ikarusz, mint „zászlóshajó” is, hiszen külföldre valójában csak a kocsiszekrényt, alvázat tudjuk eladni. A motor (Volvo), az adagoló (Bosh) és mindaz, ami nyugatra eladható, már import termék. Magyarán: mi az energiát, a nyersanyagot és az olcsó munkaadót szolgáltatjuk az Ikarusz buszokhoz. (Ugyanez áll az Opel szentgotthárdi gyárára is, ahová az egyetlen számottevő magyar beszállítás az alumíniumtömb, amihez ugye nem kell kommentár! Mellesleg ha ebből a gyárból magyar vevő vásárol, akkor bizony vámot kell fizetnie. Az Opel gyár teljesítményét ezért szemfényvesztés beleszámítani a

magyar GDP-be és exportba!) De Angyal Ádám elképzelése a karcúsításra, a racionalizálásra keréktörést szenvedett, stílszerűen szólva a szokásos megalománia és a lobbyszerkezetek kátyújában.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a gazdasági növekedés ellenére a magyar gazdaság és társadalom lecsúszása, periferezálódása továbbra is komoly veszély, ha erősebben fogalmazunk, akár szomorú tényként is kezdhethetjük.

A korszakváltás menedzselése

Ismételten hangsúlyozom, hogy Magyarország még nem hajtotta végre a világgazdasági korszakváltást, a makroszintű struktúraváltást. Ebben a külföldi működőtőke sem játszotta el a gyakran neki tulajdonított pozitív szerepet.

Miben lehetne összefoglalni a harmadik évezred elején a mindenkori magyar kormány végrehajtandó feladatait?

1. A tulajdonviszonyok átalakítása. Sok kis- és középtulajdonosra (nem azonos a kis-és középvállalattal!) lenne szükség a részvénytulajdon révén. „Szét kell kenni” a tulajdont, ki kell szélesíteni a tulajdonosi kört, jelentősen oldani kell a jelenlegi túlzott koncentrációt.
2. Olyan mechanizmusokat, ösztönző rendszereket kell kialakítani, amely a kiemelkedés, a vagyonosodás és a társadalmi modernizációban játszott szerep között szoros kapcsolatot teremt. Pozitív szelekciós mechanizmusok tudatos kiépítése, a kontraszelekciós mechanizmusok főlészámolásával egy időben. Ebbe belefér a privatizációs és egyéb visszaélések föltárása, megfelelő szankcionálása. Ez már az általános erkölcsi megújulás és megtisztulás irányába mutat, ami nélkül hatékony modernizáció nem képzelhető el.
3. Valódi monetáris szigor a termelés szférájában (ideértve a monetáriszférát is!), ezzel párhuzamosan a fiskális restriktió minden elemé-

nek fölszámolása. A teljesítményhez kötött jövedelem minden téren! Adófizetők pénzén ne lehessen se termelővállalatot, se bankot (hitelvezőt), se adóst megmenteni.

4. Az erős pénz politikája, vagyis határozott antiinflációs küzdelem, egyelőre még igenis magas kamatlábakkal, a valutaleértékelgetés gyakorlatának megszüntetésével, tehát a nemzeti valuta külső és belső megerősítésével. Az inflációt az egyes számú közellenségként kell kezelni, megelőzve a munkanélküliség, vagy a recesszió elleni küzdelem feladatát is.
5. Jelentősen növelni kell (legalább megtriplázni) a K+F tevékenységbe történő investálás részarányát a GDP-ből. Tovább kell növelni érzékelhetően az oktatásba való beruházást. (Az oktatói pálya anyagi megbecsülése terén már érzékelhető végre valami pozitív elmozdulás. Csak remélni lehet, hogy ez tovább folytatódik!)
6. A magas brain-tartalmú tevékenységek Magyarországra vonzása megfelelő adó- és preferenciapolitikával. Ezzel párhuzamosan a magas energia- és nyersanyagtartalmú, környezetszennyező konzervatív tevékenységek tudatos „taszítása” szankcionáló, drágító adópolitikával, a környezetvédelmi törvények szigorításával.
7. A társadalom elesettjei számára egy civilizált, a kornak megfelelő szociális háló kiépítése, ami nem mond ellent a gazdasági hatékonyság általános követelményének, sőt, föltételezi egyik a másikat. A társadalomba ágyazott gazdaság megteremtése a jelenlegi „gazdaságba ágyazott, annak alárendelt társadalom” modellje helyett.

A lényeg tehát az, hogy a világgazdasági korszakváltás, a makroszintű szerkezetváltás kormányzati feladat kell hogy legyen, ezt nem lehet rábízni a magántulajdonra, a piacgazdaságra, a mindenkori kormánynak tehát kézi vezérléssel kell irányítania ezt az egyszerű, lökészerű folyamatot. Ha majd túl leszünk ezen, akkor „léphet működésbe” a bóbiskoló éjjeliőr-állam” modellje.

„Kormányzati menedzsmentre” van tehát szükség a társadalom és a gazdaság átalakítása tekintetében, vagy másként fogalmazva egy „menedzser-kormányra”. Az eddig tapasztalt „ügyvezető, ügyintéző kormány” modellje helyett!

A kétezredik év gazdaságpolitikai és gazdaságfilozófiai fordulatot sejtet. Kérdés, hogy csupán félfordulatról van-e szó, vagy radikális váltás kezdetéről. Az Orbán-kormány hamarosan tapasztalni fogja, hogy életszínvonal javító intézkedései nem rontják a gazdasági eredményeket, nem billentik föl a mérlegeket, ellenkezőleg: az egyensúly irányába vezetik a magyar társadalmat. Természetesen a közgazdák és gazdaságpolitikusok döntő többsége még megfordítja az ok-okozati viszonyt és azt hiszi: a javuló gazdasági eredmények teszik lehetővé az életszínvonal emelését. A valódi logikai láncolat pont fordított: a „helyzetbe” hozott humán termelési tényező, vagyis a jobb körülmények között önmagát újratermelő és önmagát fejlesztő ember a gazdasági fejlődés és növekedés (a kettő nem ugyanaz!) igazi motorja.

Ugyanakkor egy nagy veszélyre rá kell mutatni! Ha a fiskális restrikció bátor földadása nem párosul a termelő-és pénzügyi szférában megvalósuló monetáris vasszigorral (se tönkrement vállalatot, se tönkrement bankot többé ne lehessen megmenteni az adófizető pénzén!), akkor a gazdasági egyensúly mégiscsak fölborulhat. Ekkor az jelenti az igazi katasztrófát, hogy tévesen megint a „túlfogyasztást” fogják a közgazda guruk és a gazdaságpolitikusok hibáztatni, és az ország visszatér a fiskális restrikció, a nadrágszíjmeghúzás ördögi örvényébe.

Ezért szeretném nyomatékkal hangsúlyozni, hogy monetáris „terror” a termelő-és bankszférában (kemény hatékonysági korlátok!) egyfelől; a humán tényező fejlődésének, újratermelésének elősegítése emelkedő életszínvonal révén másfelől – csak e kettő együttes kombinációja hozhatja el a valódi, hosszú távú föllendülést, a leendő magyar „gazdasági csodát”!